

UOT: 339.9; 330.34

JEL: F 01

BAYRAMOV V.A.,

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, böyük elmi işçi

E-mail: Bayramov.vuqar@gmail.com

MİLLİ İQTİSADI İNKİŞAF ANLAYIŞINA KONSEPTUAL BAXIŞ

Xülasə

Məqalədə iqtisadi inkişaf anlayışının nəzəri-metodoloji müstəvidə mövcud olan abstrakt məzmunlu interpretasiya müxtəlifliyinin konseptual ümumiləşdirilməsinə cəhd edilmişdir. Ümumiyyətlə inkişaf yanaşmasının milli iqtisadiyyatda proyeksiyası həyata keçirilmiş və “milli iqtisadi inkişaf” anlayışının fərqli cəhətləri aşkara çıxarılmışdır. Anlayışın teleoloji interpretasiyasının daha konkret məzmun daşdığı təsbit olunmuşdur. Məqalədə əsas məqsəd iqtisadi inkişafın subyekt müəyyənliliyinin milli məzmun daşdığını ortalığa qoymaqdan ibarətdir.

Açar sözlər: *milli iqtisadiyyat, milli iqtisadi inkişaf, konseptual, sistemlilik.*

GİRİŞ

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, inkişaf fenomeninin abstrakt anlayışlarla şərhli iqtisadi reallığın nəzəri dərki və iqtisadiyyatın perspektivləri ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılması nöqteyi-nəzərindən hər hansı bir formada pragmatik əhəmiyyət daşıyır. Qarşılıqlı asılılığın maksimum səviyyəyə çatmasına baxmayaraq, ölkələrarası fərqlər getdikcə dərinləşməkdədir. Dünya iqtisadiyyatının müasir arxitekturasına öləri nəzər salmaq kifayətdir ki, inkişaf prosesinə münasibətdə hər hansı bir “ümumi” yaxud “vahid” trayektoriyanın olmadığını (əksər ölkələr üçün keçərliliyi olan) əyani şəkildə görə biləsən. Əslində, qeyd edilən sferada bir pərakəndəlik mövcuddur. Ölkələrin konkret spesifikasiyasından, özünəməxsusluğun təməl prinsiplərindən və hal-hazırda fəaliyyət göstərdiyi inkişaf mərhələsinin xarakterindən asılı olaraq inkişaf vektorları və trayektoriyaların ifrat müxtəlifliyi, ifrat çoxluğu ilə qarşılaşırıq. Qlobal iqtisadi reallığın təhlili göstərir ki, dünya ölkələrinin “vahid” inkişaf trayektoriyasına keçidi, həm nəzəri-metodoloji, həm də praktiki nöqteyi-nəzərdən imkansızdır.

Həmçinin müxtəlif məqsəd və hədəflərə doğru irəliləyən ayrı-ayrı ölkələrin “vahid axara” salınması istəyinin hər hansı bir formada əsaslandırma tipi belə mövcud deyildir. Başqa ifadə ilə, inkişafın “vahid yolu”nun reallığını heç nəzəri təxəyyül də iddia edə bilməz.

Əvvəllərdə də göstərdiyimiz kimi, həm iqtisadiyyat, həm də onun varlıq forması olan iqtisadi hərəkətin əksər təzahür formaları, o cümlədən inkişaf, modern dövrün başlanğıcından bu günə

qədər bütün tarixi dövrlərdə milli səciyyə daşımış, milli “yük”lü olmuş və hal-hazırda da həmin “yükü” (daha da mürəkkəbləşmiş bir formada) daşımaqda davam edir.

Milli iqtisadi inkişaf: konseptual qiymətləndirmə

Milli iqtisadi inkişaf – ümumiyyətlə, iqtisadi inkişafın müəyyən sərhədlər, spesifik məqsəd və hədəflərlə səciyyələnən aspektini özündə ehtiva edir. Belə ki, ümumiyyətlə, iqtisadi inkişaf abstraksiyası kosmopolit xarakterli olmaqla, bizim araşdırdığımız problem prizmasından hər hansı bir konkretliliyi özündə ehtiva etmir. Eyni zamanda yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, məlumdur ki, əksər ölkələr üçün keçərliliyi ola biləcək vahid inkişaf resepti yoxdur. “Vahidlik” adı altında formalaşdırılan nəzəri konstruksiya çılpaq abstraksiyadır. Həmçinin bir sıra hədəflər prizmasından da (məsələn, milli rəqabət qabiliyyətliliyi, milli dəyərlər sistemi və s.) hər hansı bir oxşarlıqdan danışmaq mümkün deyildir. Yuxarıda sadalananlar milli iqtisadi inkişaf və onun dayanıqlılığı probleminin, ümumiyyətlə, iqtisadi inkişaf anlayışından əhəmiyyətli dərəcədə fərqli məzmun daşdığını ortalığa qoyur. Beləliklə, milli iqtisadi inkişaf – inkişaf prosesinin sadəcə olaraq ərazicə çərçivələnməsi deyil, dəyər tutumunun fərqli (ümumiyyətlə inkişafdan) məzmun daşdığı və cəmiyyətin bütün sferaları ilə sıx qarşılıqlı bağlılıqda formalaşan fenomenal kateqoriyadır. Əhatə dairəsinin, daxili strukturu və funksional bağlılıqlarının əyani şəkildə “görünməsinə” baxmayaraq, sözügedən kateqoriyanın məzmun və mahiyyətinin konkret formada və

hamı tərəfindən qəbul olunmuş vahid interpretasiyası yoxdur. Hətta o dərəcədə ki, bəzi tədqiqatçılar inkişafın (tərəqqi anlamında) fiksiya olduğunu qeyd edirlər: "...Biz tərəqqiyə olan inamı itirmişik və hesab edirik ki, tərəqqi anlayışı yalançı anlayışdır. Bəşəriyyət heç də fasiləsiz olaraq kamilləşmir, əksinə, o azmaqdadır və hər bir epoxa hansısa inama söykənir, sonralar isə bu inamın yalan olduğu üzə çıxır." (1;141) "Tərəqqi – XIX əsrdən miras qalmış ən zərərli yanılmalardan biridir". (2;120)

Beləliklə, "Milli iqtisadi inkişaf nədir?" sualına verilən cavabların geniş polyarlığı mövcuddur.

Milli iqtisadi inkişafı:

- Tərəqqi, yaxud onun formalarından biri – təkamül prosesidir;
- İqtisadi artımla eyniyyətdədir;
- İqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri prosesidir (adambaşına gəlirin artması ilə əsaslanan);
- Təsərrüfat sistemi və institutların qarşılıqlı təsiri prosesidir;
- İqtisadi fəaliyyət mexanizminin təkmilləşdirilməsi prosesidir və s.

Bu yanaşmaların hər biri inkişaf prosesində müəyyən rol oynayırlar. Amma heç biri ayrılıqda götürülmüş formada inkişafı eyniləşdirilə bilməz.

Digər tərəfdən, inkişaf prosesində iqtisadiyyatın təkcə strukturu deyil, həm də sistem daxili əlaqələr kompleksi, qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri, eləcə də fəaliyyət mexanizmi dəyişir. Həmçinin struktur dəyişikliyi – inkişaf prosesinin nəticələrindən biri statusunda çıxış edir, yəni inkişafın səbəbi yox, nəticəsidir. Eynilə də, inkişafı iqtisadiyyatın fəaliyyət mexanizminin eyniləşdirilməsi yolverilməzdir. Bunlar, sadəcə olaraq, müxtəlif anlayışlardır. Bir sıra tədqiqatlarda (N.Y.Petrakov, V.İ.Rotar) milli iqtisadi inkişafı məqsəd anlayışı ilə bağlayırlar. Yəni inkişaf – subyektiv amilin "idarə etdiyi" məqsədyönlü prosesdir və onun spontan qaydada gedişi, prinsipcə mümkün deyildir. Tamamilə haqlı hesab etdiyimiz yanaşmanın əleyhinə olanlar, belə bir təsbitdən çıxış edirlər ki, milli iqtisadiyyat – öz-özlüyündə məqsədli sistem deyildir. Başqa sözlə, məqsədi olmayan sistemin inkişafına məqsədli yanaşma yanlışdır. Milli iqtisadiyyat – spontan qaydada inkişaf prosesinə başlayır

və onu (bizim istəyimizdən asılı olmayaraq) məntiqi sonluğa çatdırır.

Bu cür baxışlarla razılaşmaq mümkün deyildir. Milli iqtisadiyyat – milli ideyanın yaratdıqlarından biridir və təsərrüfat sisteminin necəliyindən asılı olmayaraq, həmin ideya ilə determinə olunan məqsədlərə xidmət edir. O, özü üçün "yaşayan" varlıq deyildir! Milli iqtisadi münasibətlər sisteminə şüurlu elementin dominantlığı mövcuddur. Məqsəd – subyektiv amilin formalaşdırdığı, "gələcəyi" qurma yönümlü mental yaranışdır. Spontan qaydanın məqsədi ola bilməz və nəhayət, əgər tənqidçilərin fikri həqiqətdirsə, onda "milli" sözünündən istifadə etməyə, milli iqtisadi inkişafdan heç danışmağa dəyməz.

İnkişaf – yeni keyfiyyət səviyyəsinə keçiddir (proses olma etibarını ilə). Bu halda söhbətin nədən getdiyini yalnız prosesin subyektini müəyyənləşdirməklə anlamaq olar. Yəni nəyin, yaxud kimin yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidindən söhbət gedir. Bu rakursdan iki subyekt ola bilər:

- 1) Anonim sosium;
- 2) Milli sosium.

İnkişafın neoliberal modeli əsas vurğunu birincinin üzərinə qoyur. Bu cür baxışı heç ifrat ideallaşdırma da adlandırmaq mümkün deyildir. Anonim sosium – olmur! Bütün cəmiyyətlər – istisnasız olaraq – konkret milli dəyərlərlə "yük"lülüdür. Əks halda, ümumiyyətlə, nə tərəqqi, nə də inkişaf baş verə bilməzdi. Ona görə ki anonimlik – konkret məqsədləri müəyyənləşdirə bilməzdi. Məqsədsiz – inkişaf yoxdur. Eyni zamanda, son 10 min il ərzində formalaşmış müxtəlif cəmiyyətlərin çox qısa bir zaman kəsiyində milli spesifikalarını itirəcəyi və anonimləşəcəyini iddia etmək heç bir elmi tənqiddə davam gətirmir. Və nəhayət, milli iqtisadiyyatın həqiqiliyinə şübhə edilmədiyi bir halda, onun inkişafının "anonim"liyinin mümkünsüz olduğu aşkardır.

Məlum təsbitlərdən biri ondan ibarətdir ki, milli təsərrüfatın inkişafı yalnız iqtisadi dildə ifadə oluna bilməz. Gerçək qiymətləndirmə nöqteyi-nəzərindən yararlı olan kriteriyaların çoxu iqtisadi nəzəriyyədən kənardadır. Eyni zamanda əhalinin və milli sərvətin artımı ilə müşahidə olunan yüksəlişə (iqtisadiyyatda) də inkişaf prosesi kimi yanaşmaq yanlış olardı. Ona görə ki, bu qəbildən olan artım öz-özlüyündə keyfiyyətə

yeni hesab edilə biləcək bir hadisəni yarıtır. Ən yaxşı halda, qarşılıqlı uyğunlaşma prosesinə təkan verir (sinergetiklərin adaptasiyası).

Anlama problemi

Beləliklə, aydın olur ki, iqtisadi hadisənin səbəbini onun yozumu (izahı) səbəbi kimi (əgər hadisənin mahiyyətini anlama imkanı verirsə) xarakterizə etmək lazımdır. Prinsipcə təsir və əks-təsir (hansısa amilə münasibətdə) arasında fərq qoyulur. Yekunda, iqtisadi inkişafın şərhətmə prinsipi müəyyənləşir. Və, bunun mahiyyətindən doğan nəticələri Y.Şumpeter “inkişafın təsiri” adlandırır. Bu müstəvidən kənarda olan, digər prinsiplərlə şərh edilən hadisələr, inkişafıla bağlılıq dərəcəsindən asılı olmayaraq, “inkişafın əks təsiri” kimi səciyyələndirilir.

O, hesab edirdi ki, istənilən formalı konkret inkişaf prosesi, son nəticədə əvvəlki inkişafa söykənir. Amma həm də qeyd edir ki, inkişafın səbəbi əvvəlki inkişafın nəticəsi kimi xarakterizə olunmalıdır. Beləliklə, Y.Şumpeterin baxışlarında inkişaf = yeni kombinasiyaların həyata keçirilməsi eyniyyəti mövcuddur və bu anlayışın konseptual məzmunu aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

1. İstehlakçıya məlum olmayan yeni nemətin, yaxud nemətin yeni keyfiyyət modifikasiyasının hazırlanması;
2. Yeniliyin tətbiqi: sənayenin müəyyən sahəsində praktiki olaraq mövcud olmayan yeni istehsal üsulunun (metodun) tətbiqi (bunun əsasında yeni elmi kəşfin dayanması məcburi deyil); yaxud yeni kommersiya üsulunun tətbiqi;
3. Yeni (əvvəllər olmayan) satış bazarına çıxış;
4. Xammal, yaxud yarımfabrikatların yeni mənbəyinin əldə olunması;
5. Müvafiq yenidən təşkilin həyata keçirilməsi: inhisarçı mövqenin təminatı (trest yaratmaqla), yaxud digər subyektin inhisarçı mövqeyini aradan qaldırmaq.

E.Toffler yazırdı: “...Tərəqqi – yalnız texnologiya, yaxud həyat səviyyəsinin maddi standartları ilə ifadə oluna bilməz... Sosial quruluş... ekoloji, əxlaqi-etik normalar... siyasət mühüm rol oynayır.(3;474) Milli iqtisadiyyat və onun inkişafı prosesi “xalis” iqtisadi anlam daşıyır. Milli iqtisadiyyat milli sosio-iqtisadi sistem formasında fəaliyyət göstərir.

Sosial-iqtisadi sistem – özünün bütün təzahür formalarında mürəkkəb sistemlər sinfinə aiddir. Ənənəvi olaraq hesab edilir ki, sistemin dinamikası subyektiv amilin (qərar qəbul edənlərin) seçim və fəaliyyət prinsiplərindən səbəbiyyət asılılığındadır. Bu mənada (subyektiv amilin davranış tərzinin) gerçəkliyə adekvatlıq problemi mərkəzi problem statusu alır. Öngörmənin mümkünsüzlüyü fenomeni gerçəklik haqqında informasiyanın əhəmiyyətli dərəcədə qeyri-müəyyənliyindən doğur. Qeyri-müəyyənlik – hadisə və proseslərin gələcək inkişaf vektorunu dəqiq qiymətləndirməyə əngəl törətməklə, sosio-iqtisadi dinamikanın dayanıqlılıq keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

Bu rakursdan ehtimalı-induktiv məntiqə qurulan modellər, bir qayda olaraq, əsaslandırma tipinin qeyri-müəyyənliyi və yetərsizliyi, nəticələrin interpretasiyasında informativ tutumun kasadlığı ilə səciyyələnir və hətta alınan nəticələrin real proseslərə adekvatlığı problemi meydana çıxır. (4;4-7)

Bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən mürəkkəb sosial-iqtisadi sistemlərin yeni fəaliyyət konsepsiyası hazırlanmışdır. Elmi fikirdə mərkəzi yer tutan yeni konsepsiyanın əsas məzmunu aşağıdakı müddəalara istinad edir:

- 1) Sistemin dinamikası əhəmiyyətli dərəcədə determinik xarakter kəsb edir. Başqa sözlə, determinləşmiş proseslər (müəyyən mənada) dominantdır.
- 2) Sistemin inkişafının - bir, yaxud bir neçə fərd tərəfindən açıq-aydın şəkildə formalaşdırılmış məqsədi yoxdur. Və unikal prosesi sistem daxili elementlərə və alt-sistemlərin qarşılıqlı təsiri (rəqabətli, kooperativ və s.) nəticəsində baş verir.
- 3) Sistem daxili proseslər sinergetik xarakterlidir və onun (sistemin) dayanıqlı tarazlığı (bu və yap digər göstəricilər üzrə) daha çox istisna hallarda baş verir.

4) Normal olaraq fəaliyyət göstərən sistem, hətta xarici təsirlərin olmadığı halda da, mürəkkəb davranış dinamikası ilə səciyyələnir. Yəni, bu kontekstdə sistemin optimal vəziyyətindən danışmaq mənasızdır. Söhbət, yalnız onun (sistemin) optimal davranış dinamikasından gedə bilər.

5) Sistemin davranış dinamikasının müxtəlifliyi, sözün mütləq mənasında, onun strukturunun mürəkkəbliyindən həmişə asılı olmur.

Milli iqtisadiyyat – məhz mürəkkəb sosio-iqtisadi sistem keyfiyyətində fəaliyyət göstərir. İnkişaf prosesi sürətləndikcə və milli sərhədlərdən kənara – geoiqtisadi məkana çıxış sistemli və kompleks xarakter aldıqca, sistemin mürəkkəbləşməsi və genişlənməsi baş verir. Təbii ki, bu təmayüllər inkişaf prosesinin dayanıqlılığına mənfi təsir göstərirlər.

Milli iqtisadi inkişafın sistemliyi

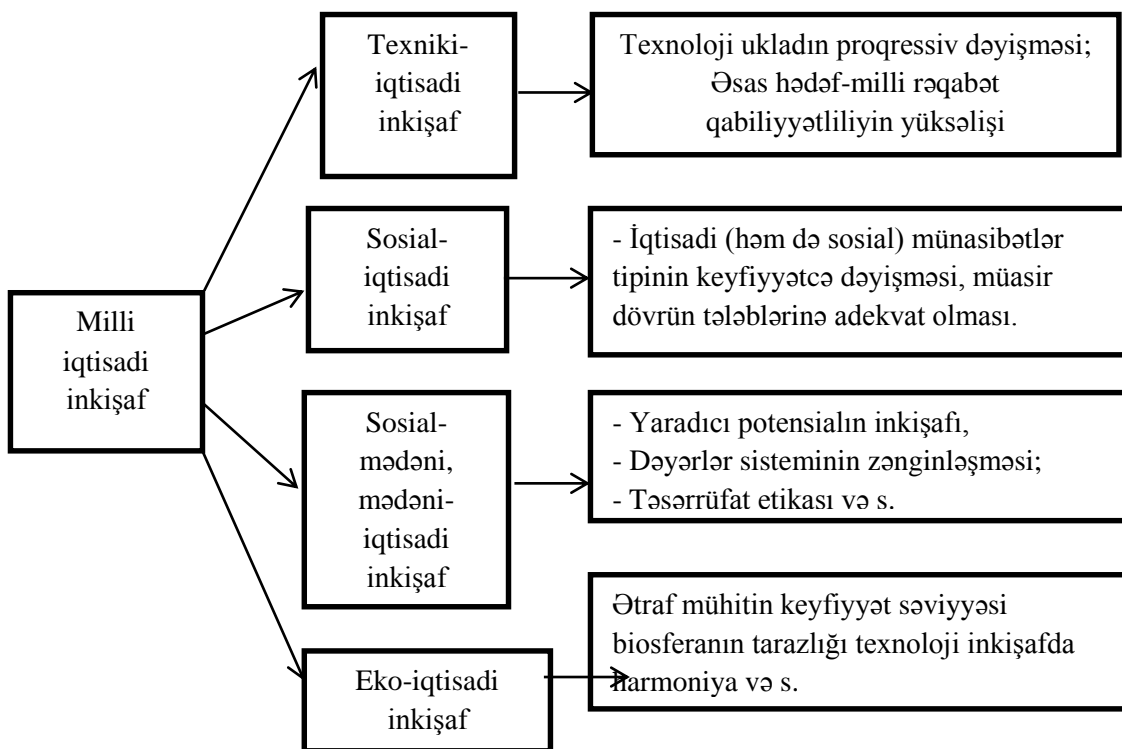
Sistemlilik keyfiyyəti milli iqtisadi inkişafın sahə və sferalarının kumulyativ xarakterə malikliyini dəstəkləyən əsas amildir. Blok-sxemdən (bax: şəkl.1) də görüldüyü kimi milli iqtisadi inkişaf – proses olmaq etibarı ilə sistemli bütövlük

keyfiyyəti nümayiş etdirir. Əhatə dairəsi və sferaların məntiqi ardıcılığına nəzər yetirmək kifayətdir ki, prosesin konkret məqsəd çərçivəsində getdiyini görə biləsən:

Milli rəqabətqabiliyyətlik → sosio-iqtisadi münasibətlər sistemi – kreativ potensial → ekoloji tarazlıq! Neoliberalizmin spontan qaydası yalnız sosio-iqtisadi münasibətlər sistemində, hansısa bir formada funksional rol oynayır. Yəni onun (spontan qaydanın) milli iqtisadi inkişafa təsiri nə yönəldici, nə də tənzimləyici səciyyə daşmır. O, yalnız məqsədli şəkildə formalaşdırılmış konkret tənzimləmə (mikrosəviyyədə) sistemi çərçivəsində dəstəkçi rol oynayır. Onun “dəstəyi” də yalnız tənzimləmənin məntiqi çərçivəsində, yəni özü-özlüyündə deyil, gerçəkləşə bilir.

Şəkil №1

Milli iqtisadi inkişafın əsas sferaları

Beləliklə, milli iqtisadi inkişafın reallaşması prosesi hansısa bir formada hissəvi səciyyə daşmır və zətən daşması da mümkünsüz görünür. Sadalanan sferalar arasındakı struktur bərabərlik prinsipi ümumiləşdirici rol oynamaqla bütövlükdə cəmiyyətin yeni keyfiyyət mərhələsinə transferini gerçəkləşdirir. Və, bütün bunların reallaşdırılması prosesi ölkədə həyata keçirilən

iqtisadi siyasətin effektivliyi və adekvatlıq dərəcəsindən birbaşa asılılıqdadır. Məhz bu anlamı rəhbər tutan tədqiqatçılar effektiv hökumət konsepsiyasının vazkeçilməz olduğunu əsaslandırmağa cəhd edirlər. Hətta, formal məntiq çərçivəsində yanaşdıqda da bu aspektin həyati zərurət halına gəldiyini qəbul etməmək mümkün deyildir. Kumulyativ xarakterli milli iqtisadi inkişaf - vahid mərkəzdən “idarəolunan” sistemli

prosesdir. Belə ki, cəmiyyət miqyasında prosesin məqsədyönlülüyü birmənalı olaraq “vahid mərkəzin” mövcudluğunu tələb edir. Və bu anlamda – “vahid mərkəz” milli hökumətin sinonimi kimi işlədilir.

Ölçmə problemi

Mühüm məsələlərdən biri milli iqtisadi inkişafın ölçülməsi problemidir.

Çox geniş yayılmış qənaətlərə görə, istənilən ölkənin iqtisadi inkişafının əsas göstəriciləri (universal səviyyəli) kimi aşağıdakılar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- 1) Məhsul və xidmət istehsalının uzunmüddətli dövr ərzində dayanıqlı artım;
- 2) Milli iqtisadiyyatda baş verən struktur dəyişiklikləri onun ayrı-ayrı sahələrini deyil, bütövlükdə iqtisadi sistemi əhatə etməlidir;
- 3) İqtisadi artım – iqtisadi resurslardan istifadə effektivliyinin artımı ilə müşayiət olunmalıdır. (5;10)

Göründüyü kimi, ölçü proseduru prosesə şamil edilir və birmənalı olaraq sırf iqtisadi məzmun daşıyır. Təbii ki, bu qəbildən olan baxışlarla razılaşmaq mümkün deyildir. Belə ki:

- 1) ölçü proseduru nəticəni yox, prosesin gedişini “ölçür”;
- 2) “Uzunmüddətli dövr” anlayışının rəşional karkulyasiyası mövcud deyildir;
- 3) Resurslardan istifadə effektivliyi səbəb yox, nəticədir;
- 4) Yanaşma hissəvi xarakter daşıyır.

Bizim fikrimizcə, inkişafın ölçülməsi, nəticədən çıxış etməklə ardıcıl surətdə növbələşən müxtəlif keyfiyyət səviyyələrinin müqayisəsi əsasında aparılmalıdır. Yalnız bu halda proses → nəticə eyniləşdirilməsindən yan qaçmaq olar. Keyfiyyət yüksəlişinin isə əsas istinad nöqtəsi – şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı prizmasından əlvərişli situasiyanın formalaşdırılmasıdır. Yəni, təkcə iqtisadi olan deyil, həm də təhsil, səhiyyə, azadlıq, iş vaxtı (tədricən qısaldılması) və s. Digər sferalarda da adekvatlığın təminatı çox mühümdür.

NƏTİCƏ

Milli iqtisadi inkişafın amillər sistemi, sözün həqiqi mənasında sistemli xarakter daşımaqla, sıx qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı asılılıqda olmaqla son dərəcə mürəkkəb məzmunlu konfigurasiyada ortalığa çıxır. Qruplaşmış formada sözü

gedən amilləri aşağıdakı ardıcılıqla sıralamaq olar:

- 1) Keyfiyyətli iqtisadi artım;
- 2) Sosio-mədəni mühit;
- 3) İnstitusional mühit;
- 4) Adekvat iqtisadi siyasət;
- 5) Təbii-ekolonal və qlobal iqtisadi inkişaf təmayülləri, yaxud geoiqtisadi mühit.

Əksər tədqiqatlarda keyfiyyətli iqtisadi artım əsas, yerdə qalanlar dəstəkləyici amillər kimi səciyyələndirilir. Əlbəttə, iqtisadi artım – xüsusi əhəmiyyət kəsb edən amildir. Lakin həlledici deyildir. Artım - məntiqi zərurətlə digər sferaları inkişaf prosesinə qoşur tipli neoklassik baxış bu günün reallığı prizmasından qəbul edilə bilməz. Postindustrial təsərrüfat tipinə keçidlə insan amilinin ön plana çıxması yuxarıda sadalananlar arasında hansısa bir iyerarxiyanın (nə əsas, nə törəmədir formasında) qurulmasını mənasız edir. O anlamda yox ki, iqtisadi-texniki məsələlər arxa plana keçir. O anlamda ki, iqtisadi yaxud sosio-iqtisadi amillərin öncüllüyü sosio-mədəni “süzgəcdən” keçməklə gercəkləşə bilər. Yəni milli iqtisadi inkişafın amillər sistemi, məhz sistem halındadır və bu keyfiyyət statusunu nəzərə almadan tamqiymətli inkişafa nail olmaq mümkün-süzdür. Digər tərəfdən, milli iqtisadi inkişaf həm proses, həm də nəticə kimi dəyərləndirilməlidir. Proses olaraq, inkişaf həmişə tarazlıqdan, bütün sahə və sferalara münasibətdə assimetriklikdən, yaxud anklav xarakterlilikdən xali deyildir. Yəni inkişaf – həmişə natarazlıq doğuran bir proses halındadır. Sırf iqtisadi-texniki məsələlər, bir qayda olaraq, adekvat iqtisadi siyasətin mövcudluğu halında ilkin olaraq həll edilir, yaxud inkişaf yönümlü keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalırlar.

Sosio-mədəni sferada isə keyfiyyət dəyişiklikləri daha çox zaman resursları tələb edir. Bu aspekt milli iqtisadi inkişafın sistemliliyinə mənfi təsir göstərməklə (sosio-iqtisadi situasiyanın) keyfiyyətcə yeniləşməsinə baxmayaraq) kəskin disporporisyalər yaradır. Bir sıra hallarda isə “yerində saymaq” effektinin sərhədlərindən kənara çıxma imkanlarını aradan qaldırır. Və nəticədə inkişaf deyil, yalnız keyfiyyətli iqtisadi artım baş verir ki, onun da geriye qayıdışı tamamilə real məzmun kəsb edir. Deməli, milli iqtisadi inkişaf – cəmiyyətin sosio-iqtisadi və sosio-mədəni tiplərinin dəyərcə adekvatlığından doğan

bir hadisədir. Yəni istənilən situasiyada ictimai fəaliyyət sferaları arasındakı struktur bərabərlik (izomorfluq) prinsipindən kənara çıxa bilməz.

Milli iqtisadi inkişaf – spontan şəkildə baş verə bilməz. Bu prosesin həm başlanğıcı, gedişi, həm də hədəflənən nəticələrlə yekunlaşması subyektiv amilin dominantlığı şəraitində gerçəkləşir.

Qeyd edilən nöqteyi-nəzərdən hökumətin yeritdiyi iqtisadi siyasət mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi siyasət – keyfiyyətli iqtisadi artımın dəstəklənməsi və keyfiyyətli institusional dəyişikliklərə yönəlməklə inkişafın rəvan gedişinə böyük təsir göstərir. Amma iqtisadi siyasət – öz-özlüyündə cəmiyyətin sosio-mədəni tipində adekvat dəyişikliklər yaratmaq gücündə deyildir. Yaxud iqtisadi siyasət “xalis” formada deyil, sosial yüklü ünsürlərə təsir etmə gücündə olan sosio-iqtisadi siyasət mahiyyəti daşıyarsa, yuxarıda qeyd etdiyimiz assimetriklik daha qısa müddət ərzində aradan qalxa bilər.

Beləliklə, əvvəllərdə də qeyd etdiyimiz kimi, milli iqtisadiyyatların konkret məzmunlu spesifikasi ilə inkişaf vektorunun seçilməsi arasında səbəbiyyət bağlılığı mövcuddur. Effektiv hökumət konsepsiyası da məhz bu aspektdən dəyərləndirilir: seçilən yolla (yaxud hədəflənən məqsədlə) sərəncamda olan potensial arasında uyğunluğun təsbiti! İnkişafın müxtəlif mərhələlərində olan milli iqtisadiyyatların seçim variantları məhz bu prizmadan müəyyənləşir. Bununla belə, sözügedən çoxluğu ümumiləşdirmə nöqteyi-nəzərindən qruplaşdırmaq mümkündür. Düzdür, istinad etdiyimiz qruplaşdırma kifayət qədər bəsit səciyyə daşıyır. Qruplaşdırmanın əsasında yalnız bir kriteriya dayanır: Neoliberalizmin “eyniləşdirmə” istəyinə münasibət.

Ölkənin inkişaf vektorunun seçimində iki yanaşma mövcuddur: (6;85)

1) Qloballaşma: inkişaf yolu və hədəflər əksər ölkələr üçün eynidir;

2) Sivilizasiyalı baxış: müxtəlif ölkələrin inkişaf trayektoriyası və məqsədləri müxtəlifdir.

Bir sıra tədqiqatlarda qeyd olunur ki, qloballaşma prosesi qlobal səviyyədə inkişafın “...sinxronlaşdırılması və unifikasiyası” prosesidir. (7;43) Hesab edirik ki, yanaşma tərzini həm nəzəri, həm də pragmatik nöqteyi-nəzərdən müasir iqtisadi gerçəkliyin daxili məntiqinə ziddir. Ona görə ki, əvvəla, belə bir fakt mövcud deyildir; ikincisi, dünya ölkələri arasındakı kəskin

fərqlilik, onların hamısı üçün yetərli ola biləcək “vahid” yanaşmanın nə vaxtsa formalaşacağına olan inamı bəri başdan aradan qaldırır; üçüncüsü, neoliberal modelli qloballaşma inkişafın deyil, iqtisadi hərəkətin prinsip və təmayüllərini unifikasiya etməyə cəhd göstərir. Başqa sözlə, inkişafa aparən yolun “eyniliyini” sübut etməyə çalışır. Və, aydındır ki, “yolun” eyniliyindən “məqsədin” eyniliyinə keçid bir an məsələsidir.

Bir proses olmaq etibarını ilə qloballaşma – sosial “örtüklü” iqtisadi hərəkətin digər sferalarda proyeksiyasının doğurduğu yaranışdır. İdeoloji aspekti bir kənara qoyarsaq, onda görməmək mümkün deyildir ki, sözügedən proses – faydalılıq funksiyasının miqyas genişlənməsi, özünəxas qanunauyğunluqlar, prinsiplər və hədəflərlə ümumplanetar səviyyədə qərarlaşması prosesidir: faydanın qloballaşması prosesidir. Bu aspektin öncüllüyündən çıxış edənlər qloballaşmada iqtisadi aspektin həllediciliyini ön plana çəkirlər. Hesab edirlər ki, digər sferalarda gedən qloballaşma prosesi bu aspektin törəməsindən başqa bir şey deyildir. Beynəlxalq səviyyədə iqtisadiyyatın dominantlığı, əvvəlki dövrdən (milli dövlətlər çərçivəsində) heç də az deyildir. (8;4-15)

K.Sokolovun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi: “... İqtisadiyyat – bütün dövrlər və xalqlar üçün nəzərdə tutulan hansısa bir universal texnologiya deyildir... O, mədəniyyətin spesifik fenomenidir. (9;115)

Bizim fikrimizcə, qeyd etdiklərimiz (fayda fenomeni ilə bağlı) qloballaşma prosesində iqtisadi alt-sistemin aparıcı rol oynadığını, dominantlığını, lakin həlledici olmadığını ortalığa qoyur.

Eyni zamanda, nəzərə alsaq ki, prosesdaxili müstəvidə iqtisadi hərəkətin digər sferalara proyeksiyası heç də biristiqamətli xarakter daşıyır: digər sferalar da iqtisadi hərəkətə güclü əks-təsir göstərir. Hətta o dərəcədə ki, müəyyən mərhələdə onun sürətinin ifrat dərəcədə yavaşmasına, ətalətlə əvəz olunmasına, yaxud “dayanmasına”, fərqli konseptual məzmun kəsb etməsinə səbəb ola bilərlər. Məsələn, sosio-iqtisadi və sosio-mədəni sferalar arasında dəyişikliyə münasibətdə proporsionallıq heç vaxt olmur. Sosio-mədəni sferanın yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidi birölcümlü məntiqə baş vermir. Yəni, yalnız iqtisadi dəyişikliklərin sözügedən sferada adekvat dəyişikliklər yaratma imkanları ifrat dərəcədə məhduddur. Digər tərəfdən, milli iqtisadiyyatın

qloballaşma prosesinə effektiv qoşulma imkanları adekvat institutsional dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Həm də bu qəbildən olan dəyişikliklər qloballaşma prosesində əldə edilən müsbət effektlərin nəticə olaraq deyil, həmin effektlərin əldə olunması üçün aparılır. Eyni zamanda, adekvat institutsional dəyişikliklər təkcə iqtisadi sferada deyil, bütün cəmiyyət miqyasında, ictimai həyatın bütün sferalarında yer alır. Bu anlamda, birmənalı olaraq, qeyd etmək olar ki, institutsional dəyişikliklərin aparılmadığı bir situasiyada, qloballaşma yönümlü iqtisadi hərəkətin tezlik dərəcəsindən asılı olmayaraq, hədəflənən nəticəni əldə etmək mümkün olmayacaqdır.

Əgər nəzərə alsaq ki, faydanın qloballaşması – onun transmilli təkrar istehsal tsikllərinin “əlinə keçməsi” deməkdir, onda milli iqtisadi inkişafın dayanıqlılığı probleminin də “qloballaşdığını”, onun həllində milli “çərçivənin” yetərsiz olduğunu qəbul etmək zərurəti ilə üzləşəcəyik.

Kəmiyyət və keyfiyyət aspektləri ilə birlikdə məcmu fayda (iqtisadi, sosial, siyasi, ekoloji və s.) və onun zaman etibarlı ilə proporsional bölgüsü, mahiyyətə elə inkişafın dayanıqlılığı deməkdir.

İqtisadi, siyasi, sosial və digər sferalarda müşahidə edilən qeyri-xəttilik solumun alt-sistemlərinin getdikcə artan qarşılıqlı bağlılığından doğur və qloballaşmanın məntiqi nəticəsi kimi çıxış edir. Qlobal səviyyədə dayanıqsızlığın güclənməsi prosesi, A.Tolstoukova görə: (10;53)

- 1) Kapitalın miqrasiyasının sürətlənməsi;
- 2) Texniki tərəqqinin güclənməsi;
- 3) Yalnız qərarların nəticəsi olaraq neqativ proseslərin miqyasca genişlənməsinin sistemli təsiri altında baş verir.

Bununla belə, problemin dərin qatlarında yerləşən və mürəkkəb sistemlərə xas olan statistik asılılıq: mürəkkəb sistemin parametrlərinin qarşılıqlı bağlılıq dərəcəsi ilə, həmin sistemin dayanıqsızlıq dərəcəsi arasındakı korrelyasiya əlaqəsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Mürəkkəb sistemlər nəzəriyyəsinə görə, sistemin parametrlərinin qarşılıqlı təsir dərəcəsinin yüksəlməsi onun dayanıqsızlığının (sistemin) kəskin formada artmasına gətirib çıxarır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. С.Л.Франк. Крушение кумиров // Сочинения, М; 1990. С.141
2. Ю.Бохеньский. Сто суеверий. М; 1993; с.120
3. Э.Тоффлер. Третья волна. М., с.474
4. В.М.Месковин, А.В.Журавка. Концептуальные проблемы социально-экономической динамики//Экономическая кибернетика. Донецк, 2003, № 1-2, с.4–7
5. И.В.Бойко. Основы инновационного развития и новой экономики. СПб. 2015, стр.10
6. Э.Рустамов. Принципы эволюционной модернизации переходных экономик//Вопросы экономики. № 6; 2009, с.85
7. Е.П.Качуровский. Современная мировая экономика. Минск, 2012, стр.43
8. С.И.Долгов. Проблемы глобализации. Полемика продолжается. Шок глобализации/Внешнеэкономический бюллетень. М., 2002, с.4-15
9. К.Б.Соколов. Глобализация: История, современность и искусство. М., 2012, стр.115
10. Л.В.Толстоухов. Глобальный социальный контекст и контуры эко-будущего//Вопросы философии; 2003, стр.53

Байрамов В.А.

Концептуальный обзор концепции развития национальной экономики

Резюме

В статье предпринята попытка концептуального обобщения содержания абстрактного толкования, доступного в теоретико-методологическом аспекте концепции экономического развития. В целом, подход к развитию был спроектирован в национальной экономике, и были выявлены различные аспекты концепции «национального экономического развития». Понятие телеологической интерпретации этой концепции оказалось более конкретным. Основная цель статьи - показать национальное содержание экономического развития.

Ключевые слова: национальная экономика, национальное экономическое развитие, концептуальное, системное.

Bayramov V.A.

Conceptual review of the concept of national economy development

Summary

In the article had attempted to conceptually generalize the content of the abstract interpretation, that available in the theoretical and methodological aspect of the concept of economic development. In general, the development approach was designed in the national economy, and various aspects of the concept of “national economic development” were identified. The concept of the teleological interpretation of this concept turned out to be more specific. The main purpose of the article is to show the national content of economic development.

Keywords: *national economy, national economic development, conceptual, systemic.*

Daxil olub: 17. 12.2018

Rəy verib: AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun “*Maliyyə, pul-kredit siyasəti*” şöbəsinin əməkdaşı i.f.d. Əliyev R.M.